

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347.2/3

Гуйван П. Д.,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України, докторант
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДО ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ СУТНОСТІ ЕЛЕМЕНТІВ НАБУВАЛЬНОЇ ДАВНОСТІ

TO THE QUESTION OF THE LEGAL NATURE OF THE ESSENTIAL ELEMENTS OF ACQUISITIVE PRESCRIPTION

Стаття присвячена дослідженню основоположних елементів набувальної давності, які визначають її результативність – набуття права власності на чужу річ. Проаналізовано сутність таких необхідних елементів цього строку, як тривалість нетитульного володіння, його відкритість та безперервність. Визначені особливості кожного із зазначених чинників. Встановлені зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на їхні прояви. Надані пропозиції стосовно отримання цивільним законодавством про набувальну давність правової визначеності.

Ключові слова: набувальна давність, тривалість, безперервність та відкритість володіння.

Статья посвящена исследованию основных элементов приобретательной давности, которые определяют ее результативность – приобретение права собственности на чужую вещь. Проанализирована сущность таких необходимых элементов этого срока, как продолжительность нетитульного владения, его открытость и непрерывность. Определены особенности каждого из указанных элементов. Установлены внешние и внутренние факторы, влияющие на их проявления. Представлены предложения о приобретении гражданским законодательством о приобретательной давности правовой определенности.

Ключевые слова: приобретаемая давность, продолжительность, непрерывность и открытость владения.

The article is devoted to the study of the basic elements of acquisitive prescription, which determine its effectiveness – the acquisition of ownership of another's property. The essence of such necessary elements of this term as the duration of non-title ownership, its openness and continuity are analyzed. The features of each of these elements are determined. External and internal factors influencing their manifestations are established. Proposals on the acquisition of legal certainty by civil legislation are presented.

Key words: acquired prescription, duration, continuity and openness of possession.

У ст. 344 ЦКУ зазначено, що набувальна давність є одним із способів набуття права власності. Такий механізм у вітчизняному законодавстві був викликаний потребами удосконалення правового регулювання наявних матеріальних взаємодій у майновому обороті. Воно набувається особою, котра заволоділа майном у порядку, встановленому цією нормою, і продовжує відкрито та безперервно володіти ним протягом визначених строків. Отже, маємо констатувати, що структура коментованого правового механізму досить специфічна, суб'єкт може отримати право власності на чужу річ лише за наявності усіх чинників, що входять до його складу та мають юридичне значення. В нинішній редакції українського цивільного права цей інститут дещо відрізняється за змістом від юридичних конструкцій, що забезпечували досягнення такого самого результату у минулих кодифікаціях. Так, традиційно одним із головних чинників, що визначав його ефективність, вважалась добросовісність набуття речі від неповноважного відчужувача. Але оскільки новітнє українське законодавство розширило коло учасників набувальницьких речових відносин, включивши осіб, які тривалий час володіють чужим майном після закінчення договору з власником, вже не можна казати, що добра совість набувача завжди є невід'ємним елементом набувальної давності. Інші елементи, що

становлять сутність набувального строку, також зазнали і продовжують зазнавати змін щодо свого юридичного змісту та його інтерпретації в конкретних умовах. Тож, досить актуальним є питання про їхню правову природу.

У наукових працях питання щодо набуття права власності за давністю володіння чужим майном детально вивчалися науковцями. Варто виділити таких вчених, які присвятили свої праці цій проблематиці: Г.Ф. Шершеневич, А.К. Бутовський, П.В. Попович, В.П. Маковій, К.І. Скловський, О.М. Латиєв, В.І. Цікало та інші. Однак окремі питання залишаються не зовсім дослідженими, отже, сучасне законодавство не дає чіткої відповіді на деякі запити реальної практики. Скажімо, не визначено правове становище давнісного володільця, коли він передає майно у тимчасове користування третій особі, не набули однозначної оцінки діяння окупанта, які той мусить чинити, аби дотриматися вимоги закону про відкритість володіння. Все це має істотний вплив на результативність застосування інституту набувальної давності і у такий спосіб – поживлення матеріального обороту як елементу побудови ринкового суспільства.

У праці буде досліджено питання правового обґрунтування набувальної давності та її визначальних та необхідних чинників, захисту давнісного

володільця, відносин власника з особою, що володіє майном для давності.

Найбільш дослідженим нині елементом, що зумовлює визнання нетитульного володіння давнісним і забезпечує необхідний результат – перетворення права на безпідставне володіння чужим майном у право власності, є добросовісність набувача – *bona fides*. Автор цієї статті дослідив цю правову категорію в інших працях [1, с. 41–43]. Тож, не вдаючись знову до детального аналізу її юридичної сутності, маємо зазначити, що добра совість для початку перебігу набувальної давності має бути наявна лише на час набуття речі, в подальшому упродовж набувального строку кваліфікуючого значення вона не має. Це дає змогу стверджувати, що перебіг набувальної давності триває і після того, як добросовісний набувач майна дізнається про неправомірність свого володіння. Добросовісний володільця не знає та не може знати про те, що його володіння на час окупації речі не спиралося на належний правовий титул. Той факт, що він у подальшому дізнався про особу виндикатора, не має впливати на його статут добросовісного суб'єкта. Позивач за виндикаційним позовом вимагатиме від нього річ саме як від добросовісного набувача, попри те, що відповідач якийсь час тому дізнався про обґрунтованість таких вимог. Тож істотною ознакою набувача вважається та, що він не має усвідомлювати дефектності відчужувального правочину саме на момент окупації речі. Далі особа може дізнатися про це різними способами, наприклад, від інших осіб чи із пред'явленого позову про витребування майна. Така обізнаність не змінить її статусу.

Суттєвим чинником, який також визначає результат набувального власницького механізму, є відкритість володіння. Він означає, що особа, яка утримує річ, не має приховувати її від оточення. При цьому користування має здійснюватися від власного імені, оскільки здійснення таких дій від імені власника буде свідчити про інші відносини, наприклад про дії в чужому інтересі [2, с. 116]. Ця ознака речового права тісно пов'язана з принципом захисту видимості права. Така видимість має бути спрямована саме на її сприйняття третіми особами. Останні, бачачи, що річ перебуває у володінні, мають дійти висновку, що вона є об'єктом права власності утримувача [3, с. 185]. Звісно, насправді, є юридична відмінність між власністю та її зовнішнім суспільним проявом – володінням, та для цілей стабілізації обороту вона не має принципового значення, бо така умова санкціонована нормативно. Зрештою, інститут набувальної давності і покликаний усунути такі розбіжності після спливу встановленого строку.

Українське законодавство не вимагає обов'язковості внутрішньої взаємодії володільця з об'єктом володіння як із власним та добросовісності суб'єкта протягом усього часу володіння. Можемо припустити, що від якогось моменту володільця буде цілком усвідомлювати дефект неправомірного утримання речі. Але й надалі у відкритості володіння буде проявлятися об'єктивна очевидність для третіх осіб законності права, за яку вони приймають зовнішню

видимість права власності. При цьому існують певні відмінності у застосуванні теорії видимості права при набутті власності добросовісним набувачем від неповноважного відчужувача та за набувальною давністю. Такі відмінності стосуються, головним чином, сфери майнового обігу. Так, у першому випадку істотне значення має видимість наявності повноваження у особи, з якою набувач вчиняє правочин, тоді як при набутті власності за давністю вже у набувача є видимість власного права, яка з часом перетворюється у дійсне право. Тут довіра до видимості права виникає не внаслідок поведінки псевдоуповноваженого, а в результаті тривалого належного ставлення особи до речі як до власної. Іншими словами, правовизначальним фактором є належність самого володіння, а не його походження. Отже, навряд чи правильно ототожнювати відкритість та добросовісність давнісного володіння [4, с. 10], оскільки останній чинник не впливає на змогу набувати право власності на майно. Разом із тим, зважаючи на фактично однаковий юридичний результат, окремі науковці пропонують кваліфікувати застосування видимості права для набувальної давності як певний юридичний ерзац, покликаний замінити негайне придбання власності більш складним правовим механізмом [5, с. 80–81]. На нашу думку, такий варіант є неприйнятним: повторимо, набуття власності добросовісним суб'єктом від неповноважного продавця та за набувальною давністю – різні матеріально-правові явища. Набувальна давність застосовується якраз там, де відсутня можливість негайного набуття власності в результаті добросовісної окупації речі на підставі видимості права.

В літературі є традиція надання умові відкритості володіння від'ємного значення, тобто відсутності приховування майна [6, с. 287]. З урахуванням цього (вирішального впливу усвідомлення оточенням відкритого давнісного володіння річчю «як своєю») деякі дослідники звужують коло об'єктів дії набувальної давності тільки до нерухомого майна, вказуючи, що для набуття у власність за давністю володіння речей рухомих достатньо ними просто володіти, що вже само по собі становить презумпцію права власності та стабілізує майновий оборот. Адже використання рухомого майна в площині особистого споживання робить його недосяжним для широкого кола спостерігачів, створюючи проблему для відкритості володіння [7, с. 11]. На нашу думку, ця проблема створена певною мірою штучно. Насправді відкритість володіння рухомих об'єктом не варто ототожнювати з обов'язковою демонстрацією його стороннім особам. Такого обов'язку не несе навіть власник. Визначальним у дотриманні вимоги про відкритість володіння варто визнавати наявність чи відсутність умислу щодо приховування майна [8, с. 123–125]. Тож, зазвичай, для кваліфікації володіння як відкритого досить того факту, що майно протягом перебігу давнісного строку не приховувалося від інших осіб при звичайному його використанні. Порушення принципу відкритості давнісного володіння має доводитися зацікавленою особою, і це

не має викликати труднощів при судовому розгляді спору. Разом із тим сама ідея про спеціальне правове регулювання режиму давнісного набуття права власності на рухомі і нерухомі речі заслуговує на увагу. І ключовим чинником, який викликає їхнє розмежування, є не питання відкритості володіння, проблематика набагато ширша.

Важливою характеристикою належного давнісного володіння закон визнає також необхідну **тривалість** такого утримання. З урахуванням цього фактору можемо чітко сказати, що нетитульний володільець стає власником утримуваного ним майна лише після закінчення набувального строку. До того ж часу право власності на майно продовжує належати іншій особі, попри те, що вона не вправі реально здійснювати його та отримати судовий захист. У різні часи та у різних країнах періоди, яких, на думку законодавця, було достатньо, аби нормативно закріпити перевагу права нетитульного володільця над за давним правом власника, встановлювалися не однакові. Їхня тривалість залежала від впливу коментованих взаємин на певні соціально-економічні процеси, і це завжди обґрунтовувалося тим чи іншим суспільним інтересом. Так, з огляду на двопільне ведення сільського господарства у Стародавньому Римі, конструкція набувальної давності (*usucapio*) за Законами XII таблиць передбачала для набуття власності тривалість користування нерухомою річчю (землею) два роки, а рухомою – один рік. За великим рахунком, вказані нетривалі строки спонукали власників якомога швидше вимагати повернення свого майна. За часів Юстиніана необхідний період володіння був встановлений для рухомого майна у три роки, а для нерухомого – десять років, якщо власник і давнісний володільець живуть в одній провінції, і двадцять років, якщо – в різних.

У Росії XIX ст. набуття володільцем права власності було тісно пов'язане зі впливом десятилітньої позовної давності. Нині чинним українським законодавством встановлені теж досить тривалі строки для давнісного набуття права власності: п'ять років для рухомої речі та десять (добросовісне набуття) або п'ятнадцять (для володіння осіб, що отримали майна за договором) років. При цьому законодавець цілком слушно встановив правило, згідно з яким давнісний набувач вправі приєднати до часу свого володіння весь час, протягом якого цим об'єктом володіла особа, яка є його правопередником. Це, як влучно підкреслили деякі дослідники питання [9, с. 3], підтверджує статус володіння як суб'єктивного права. Адже правонаступництво, безумовно, належить до права, а не до фактичного стану [10, с. 68].

Попри те, що закон не зазначає характеру попереднього володіння, логічне тлумачення цього правила дає змогу дійти однозначного висновку: володіння правопередника теж повинне мати всі ознаки давнісного. Зазвичай не викликає спорів ситуація з універсальним правонаступництвом давнісного володіння (спадкування, реорганізація юридичної особи). Більш неоднозначним при реалізації відповідної норми виглядає сингулярне правонаступни-

цтво. Видається переконливою позиція тих авторів, котрі за відсутності конкретики у нормативному правилі надають йому розширеного тлумачення: будь-який правонаступник може додати до часу свого володіння тривалість утримання майна його попередником. Єдина умова – новий набувач, як і попередній, мусить відповідати усім вимогам до давнісного володільця, включаючи його добру совість [11, с. 97]. Утім, інші автори дотримуються протилежної точки зору про неприпустимість сингулярного правонаступництва давнісного володіння. При цьому, на наш погляд, безпідставно, обґрунтовується наявність позитивного матеріального права у наступного набувача, котре не узгоджується з узукапією [7, с. 25]. Нині ця позиція виглядає непереконливою. Новий набувач цілком може бути добросовісним, тобто попри дефекти права вважатися наступним узукапієнтом. І все ж ми далі не впевнені, чи мав на увазі законодавець розширене застосування сформованого ним правила. Якщо ні, він має про це заявити, внівши відповідні нормативні корективи. В іншому разі, розширене тлумачення поняття « правонаступник » треба визнати правомірним.

Певні проблеми на практиці при обчисленні набувальної давності можуть виникати при визначенні початкового терміну її перебігу. Якщо для добросовісного набувача закон чітко встановлює початковий момент давнісного строку від часу заволодіння річчю (ч. 1 ст. 344 ЦКУ), то початок перебігу цього періоду для набувачів, що заволоділи чужим майном на підставі договору, встановити іноді не так просто. Для того, щоб розпочалося давнісне утримання майна, має закінчитися не тільки строк дії відповідного договору, а й позовна давність за вимогами власника про витребування речі. Оскільки тривалість такого домагання становить три роки, то, здавалося б, до моменту закінчення дії угоди треба просто додати цей строк і таким чином встановити початковий термін давнісного перебігу. Зазвичай так він і обраховується. Разом із тим цей підхід не завжди є бездоганим, бо з урахуванням можливого зупинення чи переривання позовної давності (ст. ст. 263, 264 ЦКУ) кінцевий момент її перебігу може істотно відрізнятись від установленого у загальному правилі. А це, своєю чергою, призведе до відстрочення дати трансформації давнісного володіння у право власності.

Відповідно до п. 8 Прикінцевих та перехідних положень ЦКУ ст. 344 отримала зворотну силу на три роки. Це означає, що набувальна давність для отримання права власності має обчислюватися у порядку, встановленому цією нормою від моменту фактичного заволодіння майном (ч. 1 статті) чи впливу позовної давності (ч. 3 статті), але не раніше 1 січня 2001 р. [12]. З огляду на це варто зауважити, що якщо строк давнісного володіння почався раніше 1 січня 2001 р., то в строк, який дає право на набуття права власності за набувальною давністю, зараховується лише строк після 1 січня 2001 р.

Черговою нормативно встановленою підставою для набуття права власності в результаті давнісного утримання чужої речі є **безперервність** такого

володіння. Цей чинник теж покликаний забезпечити соціальну видимість права власності, але у площині його постійної тривалості. Утім, варто зауважити, що у доктрині та законодавстві відсутні критерії безперервного володіння, що сприяє значному суб'єктивізму при їхньому визначенні у правозастосовній практиці. Одні дослідники наполягають на тому, що володіння протягом давнісного перебігу не має припинятися ні на мить, навіть дії, які можуть свідчити про ухилення від володіння означають припинення давності [13, с. 28]. Інші дослідники вказують на продовження давнісного володіння протягом перебування речі в інших осіб [10, с. 397]. Ми вважаємо обидва підходи досить спрощеними, оцінка необхідності здійснення коригування порядку обчислення перебігу набувальної давності має даватися з урахуванням сутності взаємин, що відбуваються у кожній ситуації. При цьому з огляду на лаконічність законодавства у коментованій царині відповідні відносини треба регулювати за аналогією до тих, що відбуваються за участі власника. Знову мусимо звернутися до теорій про видимість права та bona fides набувача. Володільць вважає себе власником (добросовісний окупант) або, як мінімум, не визнає домагань інших суб'єктів, таке утримання майна у вигляді власності явно усвідомлюється оточенням. Отже, у разі вибуття речі має застосовуватися юридичний механізм, притаманний відносинам власності. Продаж, дарування, знищення речі означає свідоме припинення права давнісного володіння його попереднім носієм. Якщо річ була загублена, набувальна давність припиняється через шість місяців від дня втрати. У наведених ситуаціях відбувається новий перебіг давнісного набувального строку для нових окупантів (крім особи, що знайшла річ), а у разі подальшого повернення речі попередньому володільцеві для нього настає новий повторний перебіг із самого початку.

Коли ж майно вибуло від давнісного утримувача поза його волю (украдене, відібране силоміць тощо), в тому числі й власником, перебіг набувального строку продовжується, якщо річ була повернута або було пред'явлено судову вимогу такого змісту протягом одного року від дня її вилучення. В останньому випадку логічно припустити, що набувальна давність триває не тільки рік, а й протягом усього процесу [14, с. 200]. Наведене правило міститься у чинному законодавстві України. Та, як вже вказувалося, воно має істотний дефект, бо не поширюється на всіх давнісних володільців, зокрема на добросовісних набувачів. виправити таку прикря неточність можна досить легко. Варто лишень абз. 2 ч. 3 ст. 344 ЦКУ назвати частиною четвертою, а чинну частину четверту – частиною п'ятою зазначеної статті, і все стане на свої місця.

Коментоване правило абз. 2 нинішньої ч. 3 ст. 344 ЦКУ містить також положення, згідно з яким давнісний набувний строк не зазнає змін, якщо володільць протягом року пред'явить позов про витребування незаконного вилучення у нього речі. Ця, на перший погляд, цілком тривіальна фраза, насправді

має величезне значення для усвідомлення правової природи усього давнісного набуваного власницького інституту. На переконання ряду сучасних дослідників, ця норма фактично запроваджує суб'єктивне право на володіння чужою річчю. Так, Г.А. Гаджиев доводить таке положення, зважаючи на те, що фактичний стан речей не може охоронятися за допомогою державного примусу, натомість право на захист є елементом повноваження, що входить до складу будь-якого суб'єктивного права [15, с. 273]. Інші дослідники менш категоричні. Визнаючи факт існування володільницького захисту, вони все ж характеризують суб'єктивне право давнісного володільця як обмежене, не речове (передається не з майном, а в порядку особистого правонаступництва) та не абсолютне (воно не здатне протистояти праву власника чи іншого титульного утримувача) [16, с. 292].

Ми би оцінили правове становище у цій сфері регулювання дещо обережніше: правилом абз. 2 ч. 3 ст. 344 ЦКУ не запроваджується, а декларується суб'єктивне право давнісного володіння чужою річчю, захист якого також задекларований. На жаль, цей механізм досі не адаптований до загального правового інструментарію речового права ні теоретично, ні нормативно. Вирішення цієї проблеми потребує серйозного зламу суспільної свідомості та подальшого значного коригування цивільного законодавства. А це усе можливе лише після кардинальної зміни матеріальних відносин власності, тобто соціально-економічного базису.

Цікавим видається аналіз такої ознаки набувальної давності, як її безперервність, у площині можливого припинення фактичного утримання речі давнісним володільцем у зв'язку з переданням її іншій особі у користування. Навряд чи можна погодитися з категоричними твердженнями, що така передача неодмінно призводить до припинення перебігу набувального строку. Ось тут чи не єдиний раз у правовому режимі регулювання набувальної давності істотне значення матиме той факт, чи був володільць на час передачі речі добросовісним, чи вже перетворився на недобросовісного, бо отримав чи мусив отримати інформацію про наявність реального власника (наприклад, володільць брав участь у розгляді виндикаційного позову, в якому було відмовлено з огляду на пропуск позовної давності).

Якщо для самого володільця та оточення цілком очевидним є договірний характер користування (володіння) майном (угода укладена особою, що має видимість права як для свого усвідомлення, так і для оточення), такий правочин не може вважатися дефектним, і час передачі речі у користування має зараховуватися до набувальної давності. Такої позиції дотримується більшість сучасних дослідників [12, с. 96–97]. Тут, як і у загальному правилі, добросовісність має презумуватися, а її спростовування покладається на суб'єкта, котрий витребує майно. Коли ж давнісний володільць знає про існування власника (набув ознак недобросовісності), передача речі в договірне користування іншій особі означає припинення набувального перебігу для першого з

цих суб'єктів і виникнення набувальної давності у другого володільця. Зрештою, якщо давніший утримувач перетвориться на недобросовісного вже після того, як він віддав річ іншому користувачеві, закон мусить встановити прийнятний строк для повернення майна первісному володільцеві, який би зараховувався до його набувальної давності. Пропонується установити такий строк нормативно тривалістю у півроку. Логічно, що пропуск цього періоду для повернення речі означав би припинення давнісного строку і його новий початок після початку повторного володіння.

Проведене дослідження дає змогу дійти висновку про складну правову природу набувальної дав-

ності як строку утримання чужого майна, закінчення якого вичерпує зміст суб'єктивного права володіння і призводить до виникнення власності. Найвна неоднозначність у практичному застосуванні та тлумаченні таких елементів давності, як відкритість, безперервність та тривалість, призводить до різного правозастосування, а отже, позбавляє відповідну норму закону (ст. 344 ЦК України) правової визначеності. Заради усунення таких негативних наслідків Цивільний кодекс має бути доповнений кількома статтями, які мають конкретизувати юридичну сутність вказаних складових частин набувальної давності шляхом введення положень, запропонованих у цій праці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гуйван П.Д. Набуття права власності за набувальною давністю та його відмінність від отримання власності при купівлі майна у неповноважного відчужувача. Приватне та публічне право. 2017. № 3. С. 41–43.
2. Северова Є.С. Набувальна давність у цивільному праві України: питання застосування за матеріалами судової практики. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2011. Випуск 17. С. 114–118.
3. Скловский К.И. Применение гражданского законодательства о собственности и владении. Практические вопросы. М.: Статут, 2004. 234 с.
4. Цікало В.І. Давність у цивільних правовідносинах: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Львів, 2004. 19 с.
5. Эртманн П. Основы учения о видимости права / Пер. с нем. А.А. Новицкой, Е.А. Польшиковой. Вестник гражданского права. 2011. № 4. 448 с.
6. Лисаченко А.В. Приобретательная давность в российском гражданском праве. Цивилистические записки. Межвузовский сборник научных трудов. М.: Статут, 2001. С. 280–296.
7. Лоренц Д.В. Виндикация: юридическая природа и проблемы реализации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2008. 26 с.
8. Бубнов М.Ю. Приобретательная давность как основание приобретения права собственности: дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.03. Рязань, 2003. 174 с.
9. Галов В.В. Владение как элемент вещного права. Интернет ЮрКлуб: Гражданское и коммерческое право. Ростов на Дону. Донской юридический институт, 2000. С. 2–5.
10. Мейер Д.И. Русское гражданское право. Часть 2. М.: Статут. 1999. 455 с.
11. Латыев А.Н. Правовое положение лица, владеющего имуществом в течение срока приобретательной давности. Российский юридический журнал. 2001. N 4. С. 93–101.
12. Ухвала Верховного Суду України від 20 лютого 2008 р. у справі № 6-27245св07. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1611779>.
13. Карлова Н.В., Михеева Л.Ю. Приобретательная давность и правила ее применения. М.: 2002. Палеотип. 96 с.
14. Толстой Ю.К. Содержание и гражданско-правовая защита права собственности в СССР. Л.: Изд-во ЛГУ, 1955. 220 с.
15. Гаджиев Г.А. О субъективном имущественном праве добросовестного владельца. Актуальные проблемы науки и практики коммерческого права. Сборник научных статей. М.: Волтерс Клувер, 2005, Вып. 5. С. 269–278.
16. Скловский К.И. Собственность в гражданском праве. М.: Дело, 1999. 512 с.